

החידוש היומי

חידוש יומי בדף היומי

טעם המדרש שרמי הקב"ה אף על העופות

במשנה במסכת מגילה (כה.) תנן: האומר... על קן ציפור יגיעו רחמיך... משתקין אותו. ובגמרא: פליגי בה תרי אמוראי במערבא, ר' יוסי בר אבין ור' יוסי בר זבידא, חד אמר מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית [- לומר על העופות חס, ועל הבהמות וחיות לא חס. רש"י], וחד אמר מפני שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים, ואינן אלא גזירות. [- גזירת מלך, להטיל עלינו עולו, להודיע שאנחנו עבדיו ושומרי מצוותיו. רש"י].

והתוספות (ד"ה מפני) הוסיפו להקשות מכח גמרא זו על מה שיסד הקליר בפיוט הנאמר ביום טוב שני של פסח, 'צדקו אותו ואת בנו ביום אחד בל תשחטו', שמשמע שרצונו לומר שהקב"ה חס על אותו ואת בנו, והרי הוא עושה מידותיו של הקב"ה רחמים ואינם אלא גזירות.

אמנם, אף שבגמרא דידן נראה כי אין לפרש את טעם מצות שילוח הקן, כרחמי השם על העופות, הרי שבלשון המדרש לא משמע כן. המדרש (דברים רבה ו א), אליו מציינים המהר"צ חיות (מגילה שם) ורבי עקיבא איגר (גלהש"ס ברכות לג:), על הפסוק (דברים כב ו) "כי יקרא קן ציפור לפניך", אומר: ולמה התינוק נימול לשמונה ימים. שנתן הקב"ה רחמים עליו להמתין לו עד שיהא בו כוחו. וכשם שרחמיו של הקב"ה על האדם, כך רחמיו על הבהמה, מנין, שנאמר (ויקרא כב כז) "ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה". ולא עוד אלא שאמר הקב"ה (שם פסוק כח) "אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד". וכשם שנתן הקב"ה רחמים על הבהמה, כך נתמלא רחמים על העופות, מנין, שנאמר "כי יקרא קן ציפור לפניו".

הרי לנו דברים ברורים שדרשו חז"ל בטעם מצות שילוח הקן, שנתמלא הקב"ה רחמים על העופות, ובפשוטו דברים אלו הם היפך המבואר במשנתנו, שהאומר על קן ציפור יגיעו רחמיך משתקין אותו. וכן מה שתמהו התוספות על מה שייסד הקליר, הרי מצאנו שורש לדברי הקליר בדברי המדרש, המזכיר את איסור שחיטת 'אותו ואת בנו' כראיה לכך שרחמיו של הקב"ה על הבהמה. אך גם זה נסתר מסוגיית הגמרא, שהרי עושה בזה מידותיו של הקב"ה רחמים, וכמו שהקשו התוספות.

הוספת הרמב"ם שדין המשנה אינו אלא במתפלל

והנה הרמב"ם בפירושו המשנה (ברכות פ"ה מ"ג) הוסיף וביאר מנהגו של אדם זה האומר 'על קן ציפור יגיעו רחמיך': שיאמר, כמו שחמלת על קן הציפור ואמרת לא תיקח האם על הבנים, כן רחם עלינו. וכל מי שאמר כן בתפילתו משתקים אותו, ע"כ. מבואר מדברי הרמב"ם שאין דין זה ש'מששתקין אותו' אמור, אלא באחד שאומר כן בתפילתו. וכמעשה המובא בגמרא בברכות (לג:): ההוא דנחית קמיה דרבה ואמר, אתה חסת על קן ציפור, אתה חוס ורחם עלינו. וכן דקדק התוספות יום טוב (ברכות שם) מלשון רש"י (שם): האומה בתפילתו. על קן ציפור יגיעו רחמיך. דהיינו שאין דין לשתקו אלא באומר כן בתפילתו דווקא.

והצל"ח (שם) הביא מי שתמה מנין הוסיף הרמב"ם תוספת זו, שאדם זה אמר 'כמו שחמלת... כן רחם עלינו'. וכתב על זה הצל"ח: אבל טעות הוא בידם, שהתנא קמ"ל שאין מניחין אותו לסיים דבריו ומשתקין אותו תיכף בתחילת דבריו. ולפי זה יש לומר שזה גופא מקורו של הרמב"ם, שלשון 'מששתקין' משמע שאין מניחין אותו להמשיך בדברים, וע"כ שרצונו היה להוסיף בה דברים.

ועכ"פ כתב התוספות יום טוב, שלפי זה אין איסור אלא דוקא בתפילה, שכשאומר כן בתפילה, מחליט הדבר ולכך משתקין אותו, וכמעשה המובא בגמרא. משא"כ אם אומר כן בדרך דרש או פשט, שאין בכך חשש.

יישוב הבן איש חי לקושיית האחרונים כיסוד התוספות יו"ט

על דרך זה יישב הבן איש חי (בניהו ברכות שם) את קושיית האחרונים מדברי המדרש הנזכרים. כי באמת כל אחד יכול לומר על המצוות טעם שיבוא לו בדעתו בדרשה, אע"פ שעושה בו מידותיו של הקב"ה רחמים. אך זה אינו אלא כשדורש הטעם בינו לבין עצמו, או אפילו לפני אחרים, אבל להקב"ה אין לומר לו, טעם שלך במצוה זו הוא כך, כי כיון שאומר כן לפני הקב"ה, נמצא שהוא מחליט ומכריח שזהו הטעם לאותה המצוה. אבל מה שאומר טעמים דרך דרש, אין זה מחליט ומכריח שכן הוא הטעם, אלא רק בדרך אפשר הוא מדבר, ורצונו לומר שאפשר לומר שציוונו השי"ת במצוה זו בעבור טעם זה. אבל אפשר גם שאין זה הטעם שלה, או שאין לה טעם כלל ואינה אלא גזירת מלך.

ביאור הרמב"ם במורה שנחלקו בדבר זה אם יש טעם לתורה

והנה הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג פרק מח) כתב בטעם האיסור לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, שהוא: להישמר ולהרחיק מלשחוט שניהם, הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בזה גדול מאד, ואין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר בעלי חיים, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל [שבזה האדם יתר על הבהמה], אלא אחר פועל הכח המדמה הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם. ובזה הוסיף ונתן טעם גם למצות שילוח הקן: שכשישלח האם ותלך לה, לא תצטער בראותה לקיחת הבנים.

האומר

על קן

ציפור

יגיעו

רחמיך

יום חמישי ד שבט

מגילה דף כה

אה363601

a8843414@gmail.com

ומוסיף הרמב"ם: ואל תקשה עלי מאמרם ז"ל "האומר על קן ציפור יגיעו רחמיו", כי הוא לפי אחת משני הדעות אשר זכרנום, רצוני לומר, דעת מי שחושב שאין טעם לתורה אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני, עכ"ד.

מבואר בדברי הרמב"ם שאכן ישנה מחלוקת בחז"ל האם יש ומותר לדרוש טעם למצוות, או שאינם אלא גזירות מלך בלבד. ודברי המשנה האוסרת לומר "על קן ציפור" היא כדעת הסוברים שאין טעם לתורה, אך דעה זו במחלוקת היא שנויה. לפי זה יתיישבו מאליהם דברי המדרש שהזכרנו, כי אפשר לומר שהמדרש אף הוא חולק וסובר שיש ומותר לדרוש טעם לתורה.

סתירה בדברי הרמב"ם בטעם מצוות שילוח הקן

ואמנם בדעת הרמב"ם יש להתפלא, כי ממשמעות דברי הרמב"ם נראה שדחה דעה זו מההלכה ונקט להלכה כדעת הסוברים שמותר לדרוש טעם למצוות, ומאידך בהלכות תפילה (פ"ט ה"ז) פסק את דברי משנתנו: כל האומר בתחנונים מי שריחם על קן ציפור שלא יקח האם על הבנים או שלא ישחט אותו ואת בנו ביום אחד, ירחם עלינו, וכיוצא בענין זה, משתקין אותו. מפני שמצוות אלו גזירת הכתוב הן ואינם רחמים. שאילו היו מפני הרחמים, לא התיר לנו שחיטה כל עיקר. הרי שפסק להלכה כדעה זו.

וביותר קשה, שהרמב"ם הכריח דעה זו מסברא, שאם טעם המצווה לרחמים, לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר. וסברא זו קשה לטעם שהביא הרמב"ם, שטעם המצווה הוא שכשישלח האם ותלך לה, לא תצטער בראותה לקיחת הבנים.

גם בהלכות שחיטה (פי"ג ה"ז) כתב הרמב"ם: שילח את האם, וחזר וצד אותה, הרי זה מותר. לא אסרה תורה אלא לצוד אותה והיא אינה יכולה לפרוח, בשביל הבנים שהיא מרחפת עליהן שלא ילקחו, שנאמר "והאם רובצת על האפרוחים". אבל אם הוציאה מתחת ידו וחזר וצדה, מותר. והיינו שטעם האיסור הוא, לפי שבאותה שעה מרוב אהבתה לבניה אינה יכולה לפרוח, ועל כן אסור ליטלה. ולכאורה גם טעם זה סותר למה שכתב הרמב"ם בהלכות תפילה, שאין מידותיו של הקב"ה רחמים אלא גזירות.

ואכן, האור שמח (שם) עמד על ענין זה בתוך דבריו וציין למה שכתב הרמב"ם במורה, והוסיף: אבל זה גדר למצווה, אשר בהיותה ניצודה עבור אהבתה לבנים, אסור ליקחה כו'. הרי נתבאר מתוך דברי האור שמח, שאף אם מידותיו של הקב"ה גזירות ולא רחמים, אך יתכן וגדר המצווה הוא באופן כזה שיש בו רחמים.

קושיית התורה תמימה מדברי הרמב"ם בהיתר פיקוח נפש בשבת

והנה התורה תמימה (ויקרא יח ה הערה י) תמה על מה שכתב הרמב"ם (שבת פ"ב ה"ג): ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה. שנאמר "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" - ולא שימות בהם. הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש. ותמה התו"ת על לשון הרמב"ם 'אלא רחמים' שבגמרא מפורש שאין מידותיו של הקב"ה רחמים אלא גזירות. הרי שאסור לומר בטעמי המצוות שהם מידת רחמים.

ויישב התו"ת, שצריך לומר בכוונת הרמב"ם שמתחילה לא ניתנו על פי מידת הרחמים, אלא שיש בהם רחמים וחסד ושלוש בעולם. [ובעיקר הקושיא יש לומר על פי מה שכתב התוספות יו"ט, שאין האיסור אלא במתפלל, ולא בדורש טעם לעצמו].

והתבארו הדברים ביתר ביאור בדברי החינוך (מצוה תקמה): ואין ענין לומר שאין הקב"ה מרחם חלילה, שהרי הוא נקרא רחום, ואמר ז"ל (קלג): מה הקב"ה רחום אף אתה היה רחום. אלא כוונתם לומר שאין מידת הרחמנות בו חלילה כמו בני אדם שהרחמנות בהם מוכרח בטבעם ששם בהם הקב"ה. אבל הרחמנות אליו מחפצו הפשוט, שחייבה חכמתו לרחם מפני שהיא מידה טובה, וכל הטובות נמצאות מאיתו. ובצוותו אותנו על זה, לא מצד הכרח מידת הרחמנות ציוונו בדבר, אלא כגזירה לפניו שגזר על זה בחפצו הפשוט. ואילו רצה בהיפך מזה, לא יכריחונו דבר ולא ימנענו סיבה חלילה כמונו, אנחנו הבנויים בכח הטבעיים, שמידת הרחמים תעכבנו מלהשחית או תכריחונו להיטיב לפעמים.

דעת הרמב"ן שטעם המצווה לטעת בנו מידת הרחמים ודעת הגר"א שהיא אכזריות

ביאור נוסף בדברי חז"ל בענין זה, כתב הרמב"ן בפירושו לתורה (דברים כב ו): שרצו לומר שאין התועלת במצוות להקב"ה בעצמו יתעלה, אבל התועלת באדם עצמו למנוע ממנו נזק או אמונה רעה או מידה מגונה. וזה ביאור מה שאמרו לפי שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים ואינם אלא גזירות. לומר, שלא חס הקל יתברך על קן ציפור ולא הגיעו רחמיו על אותו ואת בנו. שאין רחמיו מגיעין בבעלי הנפש הבהמית למנוע אותנו מלעשות בהן צרכינו, שאם כן היה אוסר השחיטה. אבל, טעם המניעה ללמד אותנו מידת הרחמנות ושלא נתאכזר. כי האכזריות תתפשט בנפש האדם, כידוע בטבחים שוחטי השוורים הגדולים והיחמורים, שהם אנשי דמים, זובחי אדם אכזרים מאד, עכ"ד. דהיינו שמצוות שילוח הקן אינה באה מרחמים על הציפור, אך נועדה להטביע בנו את מידת הרחמים.

אמנם דברים אלו הם הפך דעת הגר"א בביאורו למשלי (משלי יז; אמרי נועם ברכות שם), שם מבאר הגר"א שכוונת חז"ל למצוות שילוח הקן דוקא, שאינה רחמים אלא אכזריות גדולה, וכמבואר בזוהר (רות עז). שהאם צועקת בקול מר ומפילה עצמה לים. ולכן דוקא במצוות כיבוד אב שהיא רחמים גדולים, ובמצוות שילוח הקן שהיא אכזריות, נאמר שעל ידם יזכה האדם לאריכות ימים. כי רק על ידי קיום שניהם ניכר באדם השלימות. שכשנהוג במידה אחת אין מוכרח לומר שהוא צדיק, אלא יש לומר שכך הוא טבעו. אבל כשיש לו שתי מידות הפוכות, כגון רחמנות ואכזריות, אז מוכח שהוא צדיק.

"אמנם
דברי
הרמב"ן
הם היפך
דעת
הגר"א
שמצוות
שילוח
הקן היא
אכזריות
גדולה,
ודוקא על
ידה ניכר
האדם
בשלימות"

החידוש היומי הוקדש
לזכות

הרב י.ג. שליט"א

לרגל אירועי

הבן בשעטומ"צ